geloof te louteren van „menschvormige willekeur en zelfzucht". De voorstellingen, welke zij van de Bijbelsche waarheid en van de historie der Kerk geven, bezitten gemeenschappelijke trekken. De uitdrukking „personalistische willekeur", waarmede Horreüs de Haas God aanduidt, verschilt in beteekenis niet van het woord „woestijndemon", dat Rosenberg voor Jehova gebruikt. Beiden miskennen Gods beloften en den zin van het Kruis. Hun voorstelling, alsof de regeering van den Schepper, zooals de Christen die erkent, zich door grilligheid en willekeur zou kenmerken, en in tegenspraak zou zijn met de „vaste samenhangen van oorzaken en gevolgen" — een uitdrukking overigens, welke bij ons in dien vorm ernstige bedenking ontmoet —, is een hoon voor het Opperwezen.

De ironie, waarmede Horreüs de Haas over Kerkgeloof spreekt, is verwant aan den spot van Rosenberg. Beiden ontmoeten elkander ook in hun aesthetische waardeering van het „traditioneele geloof", een „waardeering", die in wezen een absolute afwijzing is. Daarover den volgenden keer. Wij hopen dan ook aandacht te schenken aan de gedachten, welke Horreüs de Haas aan zijn critiek verbindt.

A. B. t. B.

HET BOEK VAN DE WEEK

Rondom de Kuyper-litteratuur.

V.

Wij komen thans tot een zeer belangrijk punt in de kwestie die ons bezighoudt, n.l. de verhouding van de Kerk tot den Staat, zooals die naar Groens overtuiging behoort te zijn.

Wanneer men omtrent dit punt Groens opvattingen wil onderzoeken, moet men zich niet in de war laten brengen door leuzen als: „vereeniging van Kerk en Staat", of „scheiding van Kerk en Staat". Men kàn Groens beschouwingen met dergelijke simplistische termen niet juist en nauwkeurig aanduiden. Beide leuzen immers komen bij Groen voor en worden door hem verdedigd. Wil men weten wat hij ermee bedoelt, dan is het noodig, zeer nauwkeurig na te gaan, wat Groen in een bepaald geval onder „scheiding" of „vereeniging" verstaat en wat hij met het woord „kerk" aanduidt. [1])

Het zal dus zaak zijn eerst de gedachten, de beginselen van Groen omtrent dit punt na te gaan. Heeft men die eenmaal gevat, dan kunnen termen geen misverstand meer wekken.

* * *

Groens levensworsteling heeft voor een groot deel bestaan in een verdedigen van wat hij noemt „het recht der gezindheden". [2]) Groens opvattingen omtrent dat recht bepalen ook zijn visie op het probleem van de verhouding van Kerk en Staat.

In het Nederlandsche volk ziet Groen verschillende „gezindheden" als de Roomsche, de Hervormde (of Gereformeerde), de Israëlietische enz. De natie is samengesteld uit of, anders gezegd, verdeeld in die gezindheden. Die gezindheden, door Groen ook wel kerken genoemd, zijn in de sfeer van den Staat allereerst „zelfstandige en onafhankelijke corporatiën". [3]) Het zijn voor alles „particuliere vereenigingen, die in haar zelfstandigheid en regten moeten worden beschermd; geen onderdeelen, geen organen van den Staat." [4]) Daaruit vloeit voort 1o. dat de Staat geen enkel jus in sacra bezit (d.w.z. geen enkel recht om in de kerk te beslissen over interne, kerkelijke aangelegenheden als leer, kerkinrichting, tucht enz.); 2o. „dat aan de Kerk als zelfstandige corporatie, toegekend wordt wat tot haar bijzondere administratie en eigen zaken behoort; dus vrijheid van bijzonder onderwijs, en de volkomene onafhankelijkheid der diakonieën"; 3o. „dat deze corporatiën, even als alle andere, regt hebben op de bescherming welke van Gouvernementswege aan alle personen en aan alle corporatiën in den Staat toekomt; dat ze aan de Kerk, ook weder gelijk aan alle andere corporatiën, moet worden verleend, naar gelang van haar eigenaardigheid, van hetgeen eene Kerk karakteriseert." [5])

Indien deze zelfstandigheid en dit recht der Kerk worden erkend en geëerbiedigd, is naar Groens overtuiging reeds veel gewonnen. Een der punten, waarom Groen de grondwetsherziening van 1848 waardeerde, was juist omdat zij de volledige erkenning van deze zelfstandigheid bracht. „Al hetgeen door de Grondwet van 1848 op die wijze is tot stand gebragt, stel ik op hoogen prijs." [6])

In dezen nauwkeurig omschreven zin, juicht Groen de Scheiding van Kerk en Staat toe. „Wanneer men spreekt van het losmaken der banden tusschen de Gezindheden en den Staat, en daarmede te kennen geeft dat die vrijheid, die onafhankelijkheid voortaan ter goeder trouw, met onbekrompenheid, zal worden geëerbiedigd, is losmaking wenschelijk en noodig en moet zoo spoedig mogelijk worden tot stand gebragt." [7])

* * *

Deze zelfstandigheid der Kerk, als particuliere vereeniging, hoe noodzakelijk ook, is voor Groen evenwel niet voldoende. Even sterk als hij déze onafhankelijkheid eischt, even sterk wijst hij af de beschouwing, die de kerk ALLEEN en UITSLUITEND als particuliere vereeniging in den Staat beschouwt. Groen verlangt de erkenning en de bescherming van de Gezindheden niet enkel als privaatrechtelijke, maar vooral als publiekrechtelijke corporatiën. [8])

Wat bedoelt Groen daarmee?

De in Nederland bestaande gezindheden hebben een openbaar, een historisch, en, daar aan alle bestaande gezindheden door de Grondwet gelijke bescherming is toegekend, óók een grondwettig aanzijn. De gezindheden zijn niet in den Staat „toegelaten" en aan den Staat onderworpen. „Gezindheden zijn niet aan het goedvinden van wetgever of grondwetgever onderworpen. Dit is het revolutionaire beginsel... Volgens dit denkbeeld, is er geen regt dan hetgeen de wetgever of grondwetgever schept of genadig behoudt. De Gezindheden hebben hier te lande een historisch bestaan, zij zijn niet getolereerd bij de genade der Grondwet." [9]) De gezindheden liggen op één niveau met den Staat. Het zijn „corporatiën, vereenzelvigd met den Staat en met de Natie; corporatiën die niet alleen mogen, maar moeten worden gekend, in al wat de Godsdienst zijdelings of regtstreeks betreft." [10]) „Dan eerst zal men tot een behoorlijken toestand geraken, wanneer men, bij gelijkstelling der Gezindheden, haar collectiven invloed waardeert, haar onbetwistbare regten ontziet; in dien zin en geest, het nut en de onmisbaarheid der wederzijdsche betrekking van Kerk en Staat in het oog houdt." [11])

„Indien ge het regt van de Gezindheden, ter regeling van de openbare instellingen, waar Godsdienst te pas komt, niet aanneemt, huldigt ge het revolutionair systeem van den absoluten Staat, die eene eigen Godsdienst heeft of zich aan ongodisterij overgeeft en wiens vrijgevigheid zich bepaalt tot het toelaten van hetgeen, in den beperkten kring van bijzondere inrigtingen, aan den Staat niet hinderlijk is. Dan hebt ge een Staat die de Gezindheden duldt en op de inrigtingen door de Natie bekostigd, aan de bevolking toedient godsdienstige begrippen, namelijk die de Regering voor genoegzaam en onschadelijk houdt. Deze godsdienst kan ieder oogenblik veranderen, naar goedvinden van het Gouvernement. Ge hebt dan, ten slotte, eene burgerlijke of maatschappelijke of politieke godsdienst van Staat, gerigt tegen al hetgeen waarop door de Gezindheden, waarin de natie verdeeld is, prijs gesteld wordt." [12])

In Nederland moet dus de Staat waken over het eigen recht der Gezindheden. Hij moet dat recht eerbiedigen. Bovendien moet de Staat zorgen, dat de eene Gezindheid de andere niet verdrukt. De Staat moet eventueel zoowel roomschen overmoed keeren als ook waken tegen Groen en zijn vrienden, indien zij art. 36 der geloofsbelijdenis met andere dan geestelijke wapenen zouden ten uitvoer willen leggen. [13])

De openbare instellingen, waarbij Groen dan vooral de Gezindheden recht van meespreken wil geven, omdat daar „Godsdienst bij te pas komt" zijn b.v. onderwijs (zoowel lager als hooger), huwelijk, eed en armwezen. [14])

H. C. V.

---

1) Men vergelijke uitspraken als: „Vereeniging van Kerk en Staat is het beginsel".... „Elke Godsdienst, en de christelijke vooral, geraakt in strijd met een Staatswezen dat zich boven de Godsdienst verheft. De *conditio sine quâ non* der verdraagzaamheid is juist eene heerschende Kerk", *Grondwetsherz. en Eensgezindheid*, p. 387. (De laatste uitspraak citeert Groen op die plaats uit zijn *Beschouwingen* I, p. 204, beter bekend als: *Proeve over de middelen waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd*; Leiden 1834, eerste druk). Hier is Kerk identiek met Godsdienst en dan natuurlijk de *christelijke Godsdienst*. Groen spreekt evenwel ook van een *„scheiding van Kerk en Staat, die, welbegrepen, ook door ons begeerd wordt." Ter nagedachtenis van Stahl*; IV, V; sindsdien herhaaldelijk door hem geciteerd. Ook spreekt Groen van de afschaffing van de heerschende kerk als van een scheiding van Kerk en Staat. „Gij vergeet dat de Scheiding van Kerk en Staat sedert 1795 volbragt is." *Grondwetsherziening en Eensgezindheid*, p. 408. *„Scheiding van Kerk en Staat*, voor ons, beteekent dat er in Nederland niet meer, gelijk vóór 1795, eene *heerschende Kerk* is"; *Narede* enz. p. 14. Met deze scheiding gaat Groen ook accoord. Vergelijk wat verder in dit artikel over de kerk als particuliere vereeniging in haar zelfstandigheid t.o. den Staat is gezegd en ook de laatste zin van dit artikel.

2) Niet aanstonds heeft Groen den vollen rijkdom en consequentie van dit beginsel doorzien. In zijn oudere geschriften zijn uitspraken te vinden, die er op schijnen te wijzen, dat hij dit recht meer noodgedwongen aanvaardt dan van harte belijdt. Men vergete niet, dat de gelijkstelling der gezindten onder den invloed van het revolutie-beginsel was tot stand gekomen en Groen er dus allicht aanvankelijk wat huiverig tegenover stond. Men leze evenwel: „Van lieverlede(!!) evenwel heb ik geleerd wat.... Publiek regt der gezindheden beteekent", N. Ged. V, 260. „Terugkeer tot de grondbeginselen (!!) van het Christelijk-historische Staatsregt, vooral ook tot *het Publiek regt der gezindheden* is het eenige redmiddel uit den *dezolaten toestand*", Ned. Ged. IV.

Twijfelt men of Groen in den aanvang van zijn optreden, dat publiek recht ook aan de Roomsche gezindheid wilde toekennen, in 1851 reeds was Groen van oordeel: „Bij eventueele *Grondwetsherziening* zouden wij het een jammerlijk overleg achten, wanneer in een verbreken van de gelijkheid der Gezindheden, steun voor het Protestantisme gezocht wierd", *Narede van vijfjarigen strijd*, p. 26. Vgl. Noot 28 van dit artikel en art. III van deze serie.

3) *Adviezen*, II, (1857), p. 247.

4) Idem, p. 272.

5) Idem, p. 247/8; vgl. p. 260. Dikwijls wijst Groen met name het jus in sacra, uitgeoefend door de Overheid, af. „De Minister heeft.... verzekerd, dat het Gouvernement zich nooit zou laten bewegen om te interveniëren in hetgeen de kerkleer betreft; dat men zich onthouden zou van alles wat naar een *jus in sacra* gelijkt, en hij heeft vergeten dat niemand van dergelijke interventie meer afkeerig is dan wij; dat wij aan de Regering alle bevoegdheid om zich in de innerlijke belangen der Kerk te mengen, steeds hebben betwist." Idem p. 262. „Wij verlangen, zegt men, dat de Regering als geloofsregter optrede. Geenszins; de Regering erkenne slechts dat de kerk eene leer, eene historische en fundamentele, van de willekeur der meerderheid onafhankelijke, eigenaardigheid heeft." Idem p. 265.

6) *Adviezen*, II, (1857), p. 247.

7) Idem, p. 248.

8) Idem, p. 254, 260, 272, 275. „De Gezindheden zijn niet ENKEL *particuliere Vereenigingen* IN den Staat". *Ned. Ged.* IV, p. 377. *Grondwetsherz. en Eensgezindh.*, p. 391 v.

9) *Adviezen*, II, (1857), p. 249.

10) Idem, p. 248.

11) Idem, p. 248, vgl. p. 272.

12) Idem, p. 249/250, p. 272, p. 276.

13) Idem, p. 249.

14) Idem, p. 251, 268. Vgl. *Ter nagedachtenis van Stahl*, p. 53: „In de openbare instellingen, voor zoover ze met de Godsdienst in verband zijn, het geloof der Natie;.... Ik kies tot voorbeeld de wetgeving omtrent het huwelijk, het onderwijs, en den eed."

PERSSCHOUW

Ds Hoeksema over Prof. Hepps jongste brochure.

Belangstellend zien velen uit naar hetgeen Ds Hoeksema (betrokken in een kerkelijk geding nopens de algemeene genade) opmerken zou in „The Standard Bearer". Prof. Hepp noemde dit „een schismatiek blad". Of die qualificatie ook op het Amsterdamsche calvinistencongres voor Nederlandsche organen populair was, weet ik niet.

Ds Hoeksema schrijft o.m.:

> Hier en daar zijn enkele onjuistheden ingeslopen, die misschien, schoon deze brochure lang op zich liet wachten, blijk geven van haast. Op p. 12 wordt het eerste der Drie Punten niet juist aangehaald. Inplaats van „rakende de gezindheid Gods jegens de menschheid in het algemeen" etc. leze men: „rakende de gunstige (ik spatieer hier, H. H.) gezindheid Gods" etc. En op p. 35, zeventiende regel van onderen, lezen we: „Wordt de geloovige genadig behandeld" etc. waar zeker gelezen moet worden: „wordt de goddelooze genadig behandeld".

De eerste rectificatie vraagt bizondere aandacht. Over „toon" en „gewicht" schrijft Ds Hoeksema:

> Wat de toon aangaat, de schrijver vergeve het mij, maar er is niets waar ik meer een hekel aan heb, om nu maar platweg mijn gevoelen uit te drukken, dan aan den toon die in de brochures van Dr Hepp wordt aangeslagen. Die toon is niet bitter; een bitteren toon zou men kunnen veroordeelen maar verdragen. Hij is ook niet scherp; dan zou men nog scherp tegenover scherp kunnen zetten. Hij is niet opgewonden; men zou den schrijver dan kunnen aanraden om zich wat te kalmeeren. Hij is veeleer kalm, bedaard, de toon van iemand, die zich door niets van de wijs laat brengen; hij is ook broederlijk in zekeren zin, liefelijk, zacht als olie. En toch is het ook niet de toon van iemand, die zich bewust is, dat hij de dingen bespreekt met zijn medebroederen, met zijns gelijken; het is niet de toon van een man, die met zijn medegedeputeerden als commissielid de dingen beredeneert. Het is veeleer de toon van een vriendelijk vermaner, die nog het beste wil hopen van zijn nog onkundige, uit misverstand dwalende broederen; de toon van een onderwijzer, die moeite heeft met zijn leerlingen, maar die heel wat geduld oefent om den leerlingen nu eens aan het verstand te brengen, hoe de dingen eigenlijk moeten worden verstaan. Dr Hepp weet het. En hij weet, dat hij het weet. En de anderen hebben tegenover den meester slechts een ootmoedige houding aan te nemen, om van hem te leeren. Het beeld, dat hij ten opzichte van ons gebruikt, was wel slechts als een beeld bedoeld, maar is toch karakteriseerend. Hij was destijds toch eigenlijk de catechiseermeester, wij waren zijne catechisanten. Zelfs stelde hij destijds in zijne brochure „Misverstand" ook Van Baalen (zegge van Baalen!) als onze catechiseermeester aan, om ons den weg Gods hier „bescheidenlijker uit te leggen"! (Misverstand, p.p. 11, 12). En diezelfde toon slaat Dr Hepp ook geduriglijk aan tegen Dooyeweerd, Vollenhoven, Schilder, De Graaf, e.a. En daarbij voegt deze geduldige onderwijzer aan zijn onderwijs steeds nog vriendelijke vermaning toe om toch goed te luisteren, biddend te overwegen, van zijn dwalingen terug te keeren!

> Het is de toon van iemand, die meent genoeg te hebben gepresteerd om als primus inter pares te kunnen optreden.
>
> Daarom heb aan dien toon zulk een hekel.
>
> Ik zou Dr Hepp willen toeroepen: Kom toch eens van dien leiderstroon af, daal eens af naar den platten grond der werkelijkheid, en bespreek eens met ons als man met man de dingen, die ge thans uit de hoogte meent te kunnen beslissen!
>
> Zooals hij nu schrijft moeten zijn vermaningen wel langs de koude kleeren afglijden.
>
> Want in ernste: als Dr Hepp vermaant, dan moet ik mij bedwingen om niet korzelig te voelen; als hij zegt: neem dit nu eens in biddende overweging, dan gevoel ik heelemaal niet meer naar bidden.
>
> Daar komt nog iets bij.
>
> Werd de toon, dien Dr Hepp aanslaat, nu nog gesteund door een krachtige redeneering, door sterke bewijsvoering, door grond op grond uit Schrift en belijdenis, men zou den toon kunnen verdragen.
>
> Doch dit laatste is juist niet het geval.
>
> Uit dit oogpunt acht ik deze brochure wel het minst van allen geslaagd.